

буль взваніи трапезнимъ; послѣ в братскомъ монастырѣ граматичкимъ бѣ профессоромъ; по моровой язвѣ в катедрѣ Стософѣйско митрополіи кievской былъ архидіакономъ; послѣжди произведенъ в црсуующемъ градѣ Москвѣ во архимандрита общежителной Кіево-Межигорской обители. 1729 же года генваря 11 дня посщенъ во епископа в Могилевскую Бѣлорускую епархію; с оной епархіи Бѣлоруской переведенъ в переяславскую; утварми разними церковными, особливій же нашей стой Кіевопечерской Лавры укладчикъ: панѣкадила серебряніе болшіе позлащеніе двѣ при правомъ и лѣвомъ клиросахъ висяшіе отъ его преосвященства устроени собственнымъ коштомъ; и сего 1744 года іюня 5 дня отъ сей временной жизни по воле Всемогущо Бга на вѣчное житіе небесное преселися»⁸.

У фонді Лаври зберігся заповіт Арсенія Берла, який засвідчує його глибокий духовний зв'язок з обителлю, де він прийняв обітницю і пройшов школу чернечого життя. Свої останні настанови єпископ Переяславський і Бориспільський Арсеній висловив у листі на ім'я Печерського архимандрита Тимофія Щербачького від 13 лютого 1744 р. «якіє мои денги шесть сот рублей в обители святой имѣются в депозит, в отца Іліодора еклезиарха, кром тѣх двохъ тысячъ рублей и

чтирох сот данных от мене на колокол, по любви своей отческой тие шесть сот рублей на трое в помяновение души моей роздать: двѣстѣ в Обитель Святую на расход, двѣстѣ в роздѣл братии на молитви, а двѣстѣ убогим в милостину»⁹.

Підсумовуючи цей короткий біографічний нарис, слід відзначити, що на тлі духовної історії ранньомодерного часу особливо значимим виглядає виявлене єпископом Арсенієм Берлом усвідомлення «общих потреб» суспільства, необхідності розвитку освіти і широких просвітницьких заходів «во славу отечества». Ці якості висувають Арсенія Берла на рівень найкращих представників України тогочасної доби.

Світлана Кагамлик

¹Левицкий П. Прошлое Переяславского духовного училища (бывшей Переяславской семинарии) // Киевская старина. – 1889. – Т. XXIV. – Февраль. – С. 424–428. ²Лазаревский А. Из семейной хроники Берлов // Киевская старина. – 1899. – Январь. – С. 114–115. ³Левицкий П. Прошлое Переяславского духовного училища. – С. 426. ⁴Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Т. I, ч. 2. – К., 1904. – С. 355–356. ⁵Левицкий П. Знач. прация. – С. 426. ⁶Див. Берло А. Арсеній Берло, епископ Бориспольский и Переяславский: Биографический очерк. – К., 1904. – С. 46. ⁷Там само. – С. 49. ⁸Там само. – С. 55. ⁹ЦДІАК України. – Ф. 128, оп. 2 черн., спр. 15, арк. 29.

КУЛЬТУРНИЙ УНІВЕРСУМ НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ УКРАЇНЦІВ В ОБРАЗОТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (до 195-річчя від дня народження)

Тарас Шевченко – художник, поет, великий мислитель, автор понад тисячі творів образотворчого мистецтва як станкового живопису, так і монументально-декоративного розпису, графіки, скульптури; він майстер техніки акварелі, олії, офорту, рисунка олівцем. Творчий шлях митця довгий, тернистий, неоднозначний, проте – цілісний і послідовний. «Феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприймання, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам'ять. Отже, Шевченко в нас більше, ніж великий поет, – він національний пророк і мученик, розп'ятий і воскреслий»¹.

Народився Тарас Григорович Шевченко 9 березня 1814 р. у селі Моринці (тепер Черкаська область) в сім'ї селянина-кріпака. Нахил до малювання у малого Тараса виявився ще з дитинства. Однак, незважаючи на його нестримне бажання навчатися малярського мистецтва, Тараса віддали кухарчуком на панську кухню, а пізніше

він став козачком у П. Енгельгардта. Робота була нескладна, але принизлива і безперспективна – Тарас годинами змушений був сидіти біля панських покоїв і чекати доручень Енгельгардта. Проте це дало змогу, хоч і потай, перемальовувати картини, які були в будинку, що, звичайно, давало певні мистецькі навички. Разом з Енгельгардтом Шевченко переїхав у Вільно (1829 р.), а потім – у Петербург (1831 р.), що стало новою віхою в його житті. Тут Тарас потрапив до майстерні В. Ширяєва, де отримував професійну художню підготовку. Слід зазначити, що останній був хорошим майстром декоративних робіт, адже користувався популярністю в північній столиці. Його майстерня виконувала великі та відповідальні замовлення і в приватних будинках, і в громадських приміщеннях. Шевченко, разом з іншими здібними учнями Ширяєва, виконував розписи Великого театру в Петербурзі. Саме за рисунками Тараса створені всі орнаменти й арабески, які прикрашали плафон театру².

Життя майбутнього художника змінила зустріч з І. Сошенком (1835 р.), який познайомив його з Є. Гребінкою, В. Григоровичем, з учнями К. Брюллова – А. Мокрицьким, П. Петровським, В. Михайловичем. Широ переймаючись долею молодого митця українська творча громада Петербурга взяла серйозну опіку над Шевченком: за сприяння Сошенка Тарасові дали дозвіл відвідувати учбові класи Товариства заохочення художників, а за допомогою Григоровича Товариство виділяло матеріальну допомогу. Пізніше у долі Тараса взяла участь і прогресивна еліта Петербурга – К. Брюллов, О. Венеціанов, В. Жуковський.

Знаменним днем для Шевченка стало 22 квітня 1838 р., коли його звільнили з кріпацтва, а це, в свою чергу, дало змогу Тарасові вступити до Петербурзької Академії мистецтв. Академія, крім майстерної художньої освіти, давала й високу класичну освіту. Тому тут Шевченко ґрунтовно вивчав не лише живопис, рисунок, техніку гравірування на металі, а й формувався як митець з високим рівнем духовних потреб, естетичних смаків та мистецько-стилістичних уподобань. За успіхи в навчанні з рисунка та живопису Шевченко отримував нагороди (срібні медалі), похвали Ради Академії мистецтв, працював над ілюстраціями до краших на той час видань: М. Полевого «Історія графа Суворова-Римницького» (32 ілюстрації), а в збірнику того ж автора «Російські полководці» виконав 12 портретів; створив композиції до повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», поеми О. Пушкіна «Полтава». Це засвідчує не лише його наполегливу працю в навчанні, а й мистецький талант.

З дитинства Тарас чув оповіді й легенди про славне минуле України, слухав народні пісні й перекази про козаччину, гетьманів, Коліївщину. Він перебував у середовищі, для якого характерна була атмосфера волелюбності непокірної України. Тому, не дивно, що у своїх перших мистецьких роботах Шевченко звернувся до історії України, її побуту, до образу Б. Хмельницького: «Смерть Олега, князя Древлянського» (1836 р.), «Смерть Богдана Хмельницького» (1836– 837 рр.), «Козацький бенкет» (1838 р.). І хоча, виконуючи зазначені твори, Шевченко сконцентрувався на передачі деталей архітектури, костюмів, побутової обстановки, на оздобленні приміщення, однак сама тематика творів засвідчує його повагу і любов до України, вказує на культурні цінності молодого художника. Світобачення Шевченка глибоко національне, воно йшло з серця митця як органічний вияв власних думок і почуттів. При всій своїй повазі і ширій вдячності до К. Брюллова, учнем якого він себе вважав і учнем якого він був, Шевченко поряд з академічними роботами писав картини,

з відтворенням побуту і звичаїв українців: «Циганка-ворожка», «Селянська родина», «На пасіці». Через сюжети, що взяті були з реального життя, він показував своєрідну і самобутну культуру українців, це були сюжети, зміст яких уособлював духовний зв'язок українського селянина з рідним довкіллям, в них були виражені архетипи національної культури, глибоко закорінені в буття українців. А славнозвісне полотно «Катерина» (1842 р.) вирізняється, в першу чергу, не тільки багатством кольору і силою світлотіней, а й переповненістю її символічно значущими деталями. В «Катерині» закладена гострота соціальних та національних проблем, де «права життя і доля людини розглядалися через проекцію історичної минувшини, персоніфікуючись у долю країни»³, відображено (в образі Катерини-покритки) суспільний стан України. В цьому полотні висловлено протест проти соціальної несправедливості та національного гніту українців. Постановка проблем у цій роботі (які сягають основ національного буття українців) знайшла своє повне відображення у подальших творах Шевченка як в образотворчому мистецтві, так і в поезії.

У 1843 р. Шевченко побував в Україні. За короткий період перебування на батьківщині він виконав цілий ряд начерків з натури та ескізів до власних поетичних творів; збирав українські пісні й прислів'я. Саме тут у нього виникла думка створити серію робіт «Живописна Україна», де художник захотів показати ліричну й соковиту природу України, її славне історичне минуле, специфіку побуту й традицій. В цьому задумі проявилась смілива вдача Шевченка не лише як особистості, а як і митця, адже він планував виконати зазначену роботу в техніці офорту, що в Академії мистецтв майже не практикувалося. Широ вболіваючи за свою роботу Шевченко в листі до М. Цертелева писав: «Якби мені Бог поміг докінчить те, що я тепер зачав [«Живописна Україна»], то тоді склав би руки та й у домовину. Було б з мене: не забула б Україна мене, мізерного»⁴. Однак майстрові не вдалося повністю здійснити задум, у 1844 р. вийшло лише 6 аркушів: «Дари в Чигирині 1649 року», «Судня рада», «Старости», «Казка», «У Києві», «Видубицький монастир у Києві». «Шість офортів першого випуску «Живописної України» становили унікальну за художнім вирішенням і невідомим для попереднього мистецтва змістом серію, якою благородно завершиться духовний зв'язок з традицією, з історією, літературою. Поезією у Тараса просякло усе: портрети, краєвиди, в чому й процвітала, розкріпачена від класицизму, його яскрава індивідуальність»⁵.

Звернення Шевченка в «Живописній Україні» до історії, побуту і традицій України, до пос-

таті Хмельницького мало ідейно-патріотичне значення для українського суспільства, адже воно стверджувало гідність українців. Проте і побут, і традиції, і історія України поставали у Шевченка не лише як національна романтика, захоплення та ідеалізація козаччини і гетьманства, а найперше, вони були репрезентовані світоглядними образами України й українців з втіленням ідей свободи та національних ідеалів. Такий підхід Шевченка започаткував образотворче відображення культурного універсуму національного буття українців. Та й постать Хмельницького художник розглядав неоднозначно, з одного боку, Хмельницький – талановитий організатор, борець за незалежність України, а з іншого, – людина, що Переяславською угодою поклала край цій незалежності («Отак-то, Богдане! Занапастив еси вбогу сироту Україну!»⁶ «Отаке-то, Зіновію, Олексіїв друже! Ти все оддав приятелям, а їм і байдуже»⁷).

«Живописна Україна» мала значний резонанс в українській творчій громаді, вона продовжувала «жити» навіть тоді, коли Шевченка не стало. Так, Л. Жемчужников, стверджуючи самотність та цінність українського мистецтва, видавав альбом офортів «Живописна Україна», названий у пам'ять однойменного Шевченкового видання (виходив як додаток до журналу «Основа»). На сторінках альбому Жемчужников, наслідуючи Шевченка, відтворював і сьогодення, і минувшину України, її побут, природу; змальовував козаків, чумаків, бандуристів, кобзарів, унаочнюючи національну своєрідність української культури. Таким чином, у подальшому «Живописна Україна» виступала носієм і виразником художніх потреб українства, відображала його соціально-художні ідеали та соціальні відносини, пропагувала нові мистецькі цінності й формувала нові соціальні та духовні потреби суспільства.

У березні 1845 р. Рада Академії мистецтв присвоїла Шевченкові звання вільного художника. Молодий, талановитий і сповнений надій Тарас знову поїхав в Україну. Тут за дорученням Київської археографічної комісії, співробітником якої він став, замальовував історико-архітектурні пам'ятки та визначні місця Київщини, Полтавщини, Чернігівщини, Волині (акварелі «Воздвиженський монастир у Полтаві», «Будинок І. П. Котляревського у Полтаві», «Богданові руїни в Суботові», «Богданова церква в Суботові», «Чигирин з Суботівського шляху», «Костьол у Києві», «Аскольдова могила» та інші); писав портрети на замовлення (виконав портрети Т. Катеринич, А. Лизогуба, І. Лизогуба, Й. Рудзинського, княгині Кейкуатової та інші). Художник детально, з найменшими дрібницями, з витонченим малюнком і колоритом, передавав па-

м'ятки старої української архітектури, адже це була слава України, її «жива» пам'ять і гордість. В одних акварелях відчувалася сила і велич («Почаївська лавра з півдня», «У соборі Почаївської лаври», «Костьол у Києві»), а в інших («Богданові руїни в Суботові», «Чигирин з Суботівського шляху») – звучали сумні нотки спогадів про Хмельниччину, не як про давню криваву різню, а як про повстання, протест з політичними мотивами. Зарисовки українських краєвидів у Шевченка – ніжні й реальні, інколи овіяні легким смутком.

Водночас Шевченко подав клопотання, щоб обійняти посаду вчителя малювання в Київському університеті св. Володимира. На зазначене місце претендувало троє художників, але перевагу надали саме Шевченкові. Проте він не встиг скористатися своєю перемогою, митця заарештували в справі Кирило-Мефодіївського братства. Члени братства вперше намагалися здійснити спробу осмислення ідеї самотності українського народу, пояснити його вдачу та історичний шлях у єдності світоглядного, соціального, політичного та економічного аспектів цих проблем. Це сприяло виникненню наприкінці 50-х рр. XIX ст. у Харкові, Києві, Чернігові та інших містах України суспільно-політичних організацій – громад, які пропагували ідеї національного та соціального визволення. Саме в ці роки, вказує Л. Залізник, між українськими і російськими вченими розгорнулася гостра й безкомпромісна дискусія щодо національно-культурної належності України⁸. Поняття «дух народу» або «дух нації» стало одним з найважливіших у філософсько-світоглядних системах того часу, без якого не можна зрозуміти й осягнути ідейну сутність української культури.

У Шевченка, як відомо, було знайдено славнозвісну поему «Сон», в якій митець осуджував самодержавство та насміхався над царем і царицею. Оскільки Шевченко зріс в атмосфері, де живими були спогади про гайдамаччину і на собі відчув злиденне життя селян-кріпаків, то він швидко визначився зі своїми політичними уподобаннями: ненавидів національну і соціальну залежність, що несла Російська імперія, жорстокими символами якої, на думку Шевченка, були Петро I і Катерина II. У 3-му відділенні імператорської канцелярії Шевченка звинувачували в тому, що він висловлював думки та «плач о мнимом порабощении и бедствиях Украины, то возгласал о славе гетманского правления и прежней вольности казачества, то с невероятной дерзостью изливал жёлчь на особ императорского дома»⁹. Це стало причиною його заслання у віддалені фортеці Росії, при цьому художнику заборонялося писати та малювати. Імператор Росії Микола I чітко усвідомлював, що жорстоко

Тарас Шевченко. Автопортрет. Сепія. XI 1849 – IV 1850

покарав майстра, оскільки заборона творити прирікала Шевченка на страждання, а його перебування в розпорядженні невігласів-офіцерів глухих гарнізонів посилювала муку митця.

У червні 1847 р. Шевченко як рядовий солдат опинився далеко від рідної України, в степах Казахстану. На засланні його включили до Аральської наукової експедиції О. Бутакова (травень 1848 – листопад 1949 рр.). Завданням Шевченка було точне замальовування берегів Аральського моря, тобто він виконував роботу, яку в наші дні роблять фотографи. В нагоді стали знання і практика роботи в «Живописній Україні» та Київській археографічній комісії. Тут йому довелося малювати багато пейзажів і побутових сцен. За цей час Шевченко створив понад сотню рисунків і акварелей – пейзажі, портрети, сцени з мандрівного життя експедиції та місцевого населення («Укріплення Раїм», «Пожежа в степу», «Крутий берег Аральського моря», «Біля вогню», «Форт Кара-Бутак» та інші). Полегшення, що давало можливість Шевченкові відчувати себе відносно вільним і займатися улюбленою справою – творити, тривало не довго. У жовтні 1850 р. його за доносом заслали у найвіддаленіше Новопетрівське укріплення. Проте і тут, коли комендантом став І. Усков, розумна і освічена людина, Шевченко мав змогу писати і малювати («Новопетрівське укріплення з моря», «Сад біля Новопетрівського укріплення», «Портрет Агати Ускової»). Шевченко, звичайно, був релігійною людиною, тому створив ряд робіт на відповідну тематику («Св. Себастьян», «Благословення дітей», «Самарянка»). Біблійні заповіді та

біблійні постаті художник розглядав з точки зору ідей добра і краси, які вони несуть людям, а також, як ці ідеї істини, добра і краси втілюються в особистих мріях людини. У його творах звучали мотиви Божої волі, несправедливості Долі, але при цьому він вірив у досягнення гармонії і краси в світі. Доробок Шевченка, створений в період заслання, став значним внеском в українську культурну спадщину.

В серпні 1857 р. Шевченка звільнили із заслання. По приїзді в Петербург (у березні 1858 р.) він знову приступив до творчої роботи. Найперше, планував працювати у техніці гравюри, бо вважав, що це самий поширений вид образотворчого мистецтва, який може бути доступним для всіх верств населення. «Із усіх мистецтв мені тепер найбільше подобається гравюра. І не без основи. Бути хорошим гравером – означає бути розповсюджувачем прекрасного та повчального в суспільстві... Означає бути корисним людям і угодним Богу. Прекрасне і благородне покликання гравера. Скільки б мистецьких творів, доступних лише багатим, зберігалось би в непривітних галереях без твого чудотворного різця? Божественний твір гравера!»¹⁰, – писав митець у своєму «Щоденнику» від 26.06.1857 р. За наказом Ф. Толстого, віце-президента Петербурзької Академії мистецтв, Шевченкові в розпорядження надали невелику художню майстерню та кімнату в приміщенні Академії мистецтв. Художник з наснагою віддався праці, з-під його пензля, олівця і різця вийшли: декілька автопортретів, портрети П. Клода, В. Кочубея, М. Лазаревського, М. Максимовича, М. Максимович, А. Олріджа, Ф. Толстого, М. Щепкіна та інші.

У травні 1859 р. 3-тє відділення імператорської канцелярії дозволило Шевченкові поїздки в Україну. Сумна зустріч чекала художника на батьківщині, з одного боку, – жорстоке невільне життя братів і сестри митця, як і всього українського народу, а з іншого, – у самого Шевченка було підірване здоров'я й творчі сили. Проте художник мандрував Україною, робив замальовки міст, сіл, пейзажів («Біля Канева», «В Черкасах», «В Корсуні» та інші), створив ряд портретів визначних українських діячів (М. Максимовича, братів Лазаревських). В нього зародилася думка – побудувати власну хату на високому березі Дніпра поблизу Канева. Цій мрії за життя Шевченка не судилося здійснитися, лише через багато років уже прах митця знайшов спочинок на омріяній українській землі, яку він так любив, і свободу якої так виборював.

2 вересня 1860 р. Рада Академії мистецтв присвоїла Шевченку звання академіка з гравірування, недаремно «...історію модерної російської гравюри починають від Шевченка»¹¹.

10 березня 1861 р. великий художник і поет відійшов у вічність. «Шевченко не мислив свого буття поза болями, боріннями й змаганнями нації; його творчість заклала нам оновлену ідеологію українськості, суттю якої стало завоювати свій культурологічний етнопростір»¹². Достойну данину пошани і самому Шевченкові, і його художнім творам віддали, за життя, – художники В. Штернберг, М. Башилов, Я. де Бальмен, Л. Жемчужников, М. Микешин, а після смерті, в другій половині XIX ст., – К. Трутовський, П. Мартинович, О. Сластьон, М. Пимоненко, Ф. Красицький, І. Їжакевич, в наші дні, – Ф. Гуменюк, І. Марчук, О. Заливаха, В. Франчук, В. Цимбал та інші відомі майстри образотворчого мистецтва, які поповнюють скарбницю української національної культури оригінальними полотнами, де глядачеві пропонуються внутрішній діалог і самостійне осмислення, органічне заглиблення у феномен Шевченкового генія.

Шевченко відіграв особливу роль у розвитку українського образотворчого мистецтва, він був першим великим українським національним художником, адже його твори і образотворчого мистецтва, і поезії закликали до національного та соціального визволення. Історична і народна теми стали провідними у творчості митця. Живописні та графічні твори Шевченка, як і його поетичні твори, стверджували національну і куль-

турну самобутність українства, своєрідність історичного шляху. Це сприяло розвитку національної самосвідомості українців, їхньої особистісної гідності, мужності, стійкості, патріотизму та поваги до власних культурно-історичних надбань, бо саме героїчні сторінки своєї історії наповнюють глибоким змістом сучасність. Він став носієм і каталізатором національного поступу українства. Саме Шевченко сконденсував ідеї свободи і національного визволення в українську національну ідею.

Ніна Авер'янова

¹Сверстюк Є. Шевченко і час. – К.; Париж, 1996. – С. 40. ²Анісов В., Серета Є. Від підмайстра до академіка. Нарис про Шевченка-художника. – К., 1967. – С. 8. ³Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. – К., 2001. – С. 398. ⁴Шевченко Т. Про мистецтво. Збірник. – К., 1984. – С. 225. ⁵Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. – К., 2001. – С. 420. ⁶Шевченко Т. «Стоїть в селі Суботові...» // Кобзар. – К., 1961. – С. 257. ⁷Там само. – С. 257. ⁸Залізняк Л. Етногенез українців: імперські міфи та історична реальність // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – Вип. № 6. – К., 2002. – С. 5–12. ⁹Сверстюк Є. Шевченко і час. – К.; Париж, 1996. – С. 16. ¹⁰Шевченко Т. Про мистецтво. Збірник. – К., 1984. – С. 148. ¹¹Антонович Д. Шевченко-маляр / Вст. Слово С. А. Кальченка; післямова Т. І. Андрущенко. – К., 2004. – С. 14. ¹²Маричевський М. Шевченко і ми // Образотворче мистецтво. – 2004. – № 1. – С. 1.

ОЦІНКА В. АНТОНОВИЧЕМ ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ ІСТОРИЧНОГО ЗМІСТУ

В останнє десятиліття постать видатного українського ученого і громадського діяча, професора імператорського університету св. Володимира Володимира Боніфатійовича Антоновича (1834–1908) стала об'єктом декількох монографічних досліджень¹. Статті про нього неодмінно потраплять майже до всіх сучасних енциклопедій та біографічних довідників. Проте, навіть з огляду на це, утаємничена і багатогранно обдарована особистість відомого українофіла продовжує притягувати до себе увагу дослідників не лише через свою загадковість і не пізнаність, а й через той глибокий та помітний слід, який він залишив в історії українського суспільного руху від середини XIX до початку XX століття.

У наукових біографіях Антоновича продовжує залишатися чимало питань, які потребують подальшого вивчення. Одним з них є проблема ставлення Володимира Боніфатійовича до особистості і спадщини великого Кобзаря. Вона – біла пляма в реконструйованих життєписах ви-

датного хлопомана. Одному з аспектів цієї важливої, хоча у цілому мало дослідженої теми, а саме оцінці Антоновичем Шевченкових творів історичного змісту, присвячується запропонована стаття.

За свою багатолітню наукову діяльність Антонович дуже рідко виступав за межі виключно академічних студій, навіть з метою популяризації серед широкого загалу наукових досягнень. Він ще рідше виступав перед широкою публікою та у пресі з темами, що не належали до царини спеціальних історичних знань. До цих не багатьох публічних виступів належали здебільшого промови про діячів історичної науки (М. Максимовича, В. Пероговського, П. Лебединцева, М. Костомарова) з нагоди їхніх ювілеїв чи річниць смерті.

Коли у Києві 1881 р. відзначали 20-ліття від дня смерті Т. Шевченка, Антонович виступав на засіданні історичного Товариства Нестора-Літописця з рефератами про твори поета історичного змісту². Виступ був присвячений творам